

DOĞU KAVRAMI VE COĞRAFİ SINIRLARI

CEVHER ŞULUL*

ÖZET

20. yüzyılda Batılılar tarafından icat edilen Doğu/Orta Doğu kavramı için birbirinden farklı onlarca tanım yapılmıştır. Hangi tanım dikkate alınırsa alınsın bu kavramla daha ziyade dini anlamda Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu bölge anlatılmaya çalışılmaktadır. Ancak Coğrafi ya da siyasi anlamda bölgeler için yapılan isimlendirmede esas alınan kriterlere göre Orta Doğu diye adlandırılan bölge yeryüzünde homojenlik açısından bölge olabilecek belki de en son coğrafyadır. Buna rağmen ısrarla Orta Doğu kavramı kullanılmaktadır. Bunun da doğal olarak birtakım nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında da bölgenin Arap/İslam kimliğini göz ardı etme, coğrafi konumu itibarıyla stratejik açıdan önemli olan bölge üzerinde hâkimiyet kurma ve zenginlik kaynaklarını sömürme amacı gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu, Batı, Orta Doğu, Coğrafi, jeopolitik, jeokültürel, oryantalizm

Doğu kavramı için eskilerin tabiriyle “Efradını câmi, ağyarını mâni” bir tarif yapmak zordur. Zira tarihsel süreç içerisinde tek bir Doğu anlayışı olmamıştır. Doğu’ya farklı açılardan bakıldığı gibi değişik farklı tanımlar yapılmış ve bu kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir. Üstelik bir tane Batı varken, Doğu’nun neresi olduğu da tam olarak belirli değildir. Bu nedenle Dünya coğrafyası üzerinde herhangi bir toprak parçasını Doğu diye nitelemek izafi bir değerlendirmedir. Böyle bir değerlendirme coğrafi olmaktan ziyade zihinsel haritamızda var olan etnik, dinî, siyasi ve sosyal bir ön yargının eseridir.

Ancak herkesin üzerinde ittifak ettiği şey; Doğu kavramı, köken itibarıyla Avrupa kaynaklıdır. Anlam itibarıyla hem Batı coğrafyasından uzaklık ifade eder hem de Batı’nın siyasi/kültürel değerlerinden farklı bir yapıya işaret eder (Deniz, 2012:169). Batı, bu söylemle kendisini merkez olarak konumlandırırken Doğu’yu da öteki olarak nitelendirmektedir

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

(Meriç, 2011:107). Batı-Doğu ilişkileri hakkında en sistemli ve kapsamlı çalışmayı 'Orientalism' adlı eserinde ele alan Edward Said, Doğu'nun, neredeyse bütünüyle Antikçağdan beri Avrupa'ya özgü bir buluş olduğunu ve bu çerçeve içerisinde Doğu'nun "gönül maceralarının, egzotik varlıkların, olağanüstü deneyimlerin mekânı" şeklinde anlaşıldığını ifade eder. Bunun anlamı, Avrupa'nın gerçekte Şark'ın kendisiyle değil, Avrupalının zihnindeki Şark'la ilgilendiğidir.(Said, 2001:35)

Dolayısıyla coğrafi ya da jeopolitik tanımlamalar klasik anlamda düşünüldüğü gibi mekânın ürettiği, mekâna içsel, masum varsayımlardan oluşmamaktadır. Gündelik dilde kalıplaşmış, literatürde kanıksanmış bazı tanım ve işaret araçlarının sorgulanması gerekir. Benzer bir biçimde güney-kuzey, doğu-batı ya da *occident-orient* ayrımları da politik bağlamda kullanıldığı zaman negatif ya da pozitif anlamlar içermektedir. Mesela, Doğu sözcüğü bir yöne (*direction*), bir yere (*place*), bir bölgeye (*region*) işaret ederken bazen mistisizme, egzotizme, geri kalmışlığa ve irrasyonalliteyi refere eden politik bir metafora dönüşebilmektedir. (Özlük, 2007:146)

Doğu ve Doğuyla ilintili kavramlar geçtiğimiz yüzyılda sömürgeciliğin gelişmesine paralel olarak siyasi ve coğrafi literatüre girmiştir. Dünya sömürgecilik tarihinin merkezinin Batı Avrupa olmasından dolayı söz konusu terimlerin kaynağı da Batı Avrupa'dır. Batı Avrupa devletlerinin başında da deniz aşırı sömürge imparatorluğu kuran İngiltere gelmektedir. Dünya siyasi coğrafya tanım ve terimlerine Doğu terimini getiren İngiltere'dir. Bilindiği gibi üç Doğu vardır: Bunlar; Yakın Doğu, Orta Doğu ve Uzak Doğu'dur. Bütün bu Doğu'ların mihveri İngiltere'dir. Yakın, Orta ve Uzak Doğu'da olmak İngiltere'ye göredir. Bu terimler giderek bütün dünya tarafından da kabul edilir hâle geldi (Öztürk, 2003:254).

Bu süreçte Doğu kavramının mucidi olan çevreler, tarihsel süreç içerisinde -Uzak Doğu'yu bir tarafa bırakacak olursak- bu kavram yerine aynı anlam ve içeriğe sahip, genelde Müslüman özelde Arap halklarının yaşadığı bölgeyi tanımlamak için Orta Doğu kavramını kullanmaya başlamışlardır. Bu nedenle bizler yazımızın devamında Orta Doğu kavramının ortaya çıkışı, kültürel ve stratejik açıdan önemi ve coğrafi sınırlarını ele alacağız.

Orta Doğu

Orta Doğu kadim insanlık birikimi, medeniyet aidiyeti ve jeokültürel havza olarak İslam kimliğini, jeoekonomik kaynak alanı olarak petrolü, fiziki coğrafya olarak kurak bozkır ve çöl iklimini, stratejik olarak Avrasya'yı

çevreleyen Rimland (Kenar Kuşak/ Deniz Hâkimiyet Teorisi) kuşağının merkez hattını teşkil etmektedir (Ayten, 2003:85).

Orta Doğu, son derece önemli stratejik konumu nedeniyle insanlık tarihinin maddi ve ruhi planda ana çizgilerini üzerinde taşımaktadır. İlk yerleşim merkezleri ve köylerin kurulmasıyla maddi ve ekonomik alandaki ilk yapısal değişiklikler bu bölgede gerçekleşmiştir (Davutoğlu, 2002:131). Bölgeyi ifade eden özellikler ve buna bağlı sınırlar, dünyadaki siyasal duruma, zamana ve bölgeye nereden bakıldığına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu nedenle Orta Doğu, tanımı ve anlatımı açısından çeşitli zorluklar taşıyan bir bölgedir. Bu durumu Cemil Meriç; “Orta Doğu kaypak bir mefhumdur. Çünkü ne zaman doğduğu, niçin doğduğu, hudutlarının ne olduğu konusunda rivayetlerin muhtelif olduğu bir kavramdır” sözleriyle ortaya koymuştur. Bu ise değişen tanımlamalara neden olmuştur. Her şeyden önce bu kavramın tanımladığı bölgenin doğu olması tanımlamayı yapan öznenin duruşuna göre değişiklik göstermiştir (Sakin-Deveci, 2011:283).

Bu nedenle Orta Doğu ile ilgili birbirinden farklı onlarca tanım yapılmıştır. Ancak hangi tanım dikkate alınıralsa alınsın, Orta Doğu’dan söz edildiğinde daha ziyade dini anlamda Müslümanların, etnik anlamda ise Türk, Arap ve Farsların çoğunluğu oluşturduğu bölge anlatılmaya çalışılmaktadır.

Orta Doğu dünya coğrafyasının güvenlik açısından en problemlili yerlerinden biridir. Son yüzyılda birçok savaşa tanık olmuştur. 1948’den sonra birçok kez vuku bulan Arap-İsrail Savaşı, 2003 yılında Irak’ın ABD tarafından işgali, Irak-İran savaşı, İsrail’in Filistin’i işgali, İsrail-Lübnan savaşı bunlardan ilk akla gelenlerdir. Birtakım uluslararası güçlerin bölgeyle ilgili iktisadi ve stratejik çıkarları devam ettiği sürece bu türden savaşların olmayacağını kimse söyleyemez.

Orta Doğu hem coğrafi hem siyasi olarak, “pek çok bilinmezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve dostlukların, birleşme adına yaşanan ayrışmaların, tam olarak kavranmadığı için bazılarınca kaynayan kazan, bazılarınca bataklık olarak tanımlanan, bazılarınca göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın bazılarınca göre petrolün ve zenginliğin merkezi olan, üzerine çok şey söylenen ama çok az şey bilinen bir coğrafyanın” ifadesidir (Arı, 2004:9).

Bir başka deyişle Orta Doğu bölgesi, zenginliğiyle dünyanın geri kalanı için çıkmazları aşma yolunda hep yeni bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve mücadele edilmeye değer görülmüştür. Bu bağlamda, dünya tarihine yön veren ve “Doğu-Batı İkilemi”ne dair olan tüm gelişmeler bu bölgede vuku

bulmuştur. Çünkü, öncelikle bu bölge, dinsel ve tarihsel köklerin dışında, jeopolitik açıdan son derece kritik bir noktadadır (Erdem, 2009:29).

Coğrafi ya da siyasi anlamda bölgeler ortak ve yakın özelliklerine göre sınıflandırılırlar. Bir toprak parçasının diğerlerinden ayrılabilmesi için anlamlı özelliklerinin olması ve en azından bir yönüyle ortak özelliklere sahip olması gerekir. Bu kriterler çerçevesinde ele alındığında Orta Doğu diye bir bölge yoktur. 20. yüzyıla kadar da böyle bir isimlendirme yapılmamıştır. Zira Orta Doğu olarak sunulan bölge birbirinden oldukça farklı coğrafyalardan oluşmaktadır; bölge ülkeleri ve halkları arasındaki ortak yönler sanılanın aksine oldukça azdır. Bu sözde bölge iki ayrı Okyanus (Hint ve Atlas Okyanusu), altı ayrı deniz (Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz, Ege Denizi, Hazar Denizi) kıyılarında bulunmaktadır. Afrika, Asya ve Avrupa olmak üzere üç ayrı kıtaya yayılmıştır. 10 ayrı alt bölgeden oluşmaktadır. Üç semavi din ve neredeyse sayısız mezhep bu bölgede yaşamaktadır. Binlerce dinî ve ahlaki inanış adı geçen geniş coğrafyada halen yaşamaktadır. Kısaca “Orta Doğu” diye adlandırılan bölge, belki de yeryüzünde homojenlik açısından bölge olabilecek en son coğrafyadır (Laçiner, 2007:153).

Peki, neden hâlâ geçen yüzyıldan günümüze kadar ısrarla Orta Doğu kavramı kullanılmaktadır. Tarih boyunca 20. yüzyıla kadar kullanılmamış olan bu kavram Osmanlı Devleti’nin bölgeye hâkim olduğu dönemlerde de kullanılmamıştır. Böyle bir adlandırma da söz konusu değildi. O dönemlerde böyle genel bir terim yerine, Irak, Suriye, Filistin, Bilad-ı Şam, Mısır, Hicaz, Yemen ve İfrikiyye gibi bölge isimleri kullanılırdı (Öztürk, 2010:326). Bu nedenle Anadolu, Mezopotamya veya Kafkasya isimleri ile kıyaslandığında ‘Orta Doğu’nun yapay, üretilmiş, hatta icat edilmiş bir kavram olduğu söylenebilir. Her icat gibi, bu icattan beklentiler vardır. Onun da bir işlevi vardır (Laçiner, 2007:153). Şöyle ki:

Orta Doğu Arap dünyası yerine kullanılmak üzere icat edilmiş bir kavramdır. Kapsamı genişletilerek Arap dünyasına ilaveten Arap olmayan komşu ülkelerde buna dahil edilmiş ve İslam dünyası yerine de kullanılmaya başlanmıştır. Orta Doğu dendiğinde Arap dünyası akla gelmesin diye bu kavrama tanım, anlam ve amaç itibarıyla tarihsel süreç içerisinde bir de terör sözcüğü iliştilmiştir.

Orta Doğu kavramı sömürge döneminde bölgenin tarihsel birikimini, tarihsel kodlarını temsil eden İslam kültür ve medeniyetini müdafaa edecek gücün yani Osmanlı’nın varlık olarak zayıfladığı dönemde yapılan bir isimlendirmedir.

Orta Doğu kavramının tedavüle çıkması 19. yüzyılın başlarında Avrupa -özellikle de ABD, Fransa ve İngiltere'nin bu kavramı yaygın bir biçimde kullanmaları, sınırlarını belirlemeleri ve geleceğini tayin etme/şekillendirme konusundaki yoğun çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Zira Batı, İslam Dünyası'nın üzerinde bulunduğu coğrafyayı, ekonomik kaynaklarını, sahip olduğu petrolü ve İslam medeniyetinin varlığını uzun zaman önce kendi çıkarları açısından potansiyel tehlike olarak addetmiştir. Bu nedenle de Arap dünyasını sınırlama, küçük parçalara bölme ve anarşiye sürüklemek için sürekli olarak hedef tahtasına yerleştirmiştir.

İngiliz/Batı sömürgeciliğinin bölgeye bıraktığı en büyük miras Balfour Deklarasyonu (1917) sonucunda 1948 de Arap- Filistin toprakları üzerinde kurulan İsrail devletidir. İsrail Devleti nüfus, dil, kültür ve medeniyet itibarıyla Batılı bir devlettir. Bu nedenle de İsrail'in kültürel anlamda komşu Arap ülkeleri ile bir benzerliği söz konusu değildir. Oysa Arap dünyası dil, din ve kültür alanında ortak değerlere sahiptir. Diğer Müslüman ülkeler ile de dil farklılığına rağmen kültür ve medeniyet açısından aynı kaynaktan beslenmektedir. Bu nedenle de Arap dünyasıyla uyumsuz, âdeta bir ayrık otu gibi duran İsrail'i de kapsayacak ancak Arap ve İslam kimliğini çağrıştırmayacak bir isimlendirme ile bölgeye Orta Doğu denmiştir. Sonradan İran, Türkiye, Pakistan gibi Arap olmayan ülkelerde Orta Doğu kapsamı içerisine alınmıştır. Bu şekilde İsrail, homojen olmayan bir Orta Doğu coğrafyasında yer almakta sıradan devletlerden biri hâline gelmiş olmaktadır.

Bunun sonucunda hem siyasi, coğrafi, iktisadi ve güvenlikle ilgili metinlerde Arap Dünyası'nı/ İslam Medeniyeti'ni çağrıştıran sözcük ve kavramlar yerine Orta Doğu kavramı kullanılmış olmaktadır hem de İsrail'in bölgeye eklenmiş varlığı gözden kaçırılmış olmaktadır. Diğer taraftan Doğu/Orta Doğu kavramının tedavüle sürülmesi ile birlikte de bölgenin tarihsel kimliği de göz ardı edilmiş olmaktadır.

Orta Doğu' kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan, *National Review*'de yayınlanan Basra Körfezi'nin önemini ele aldığı 'The Persian Gulf and International Relations' başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. Yüzyılın başlarında Basra Körfezi'nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan Mahan, jeo-stratejik bir konsept dahilinde kullandığı 'Orta Doğu' (Middle East) kavramıyla, Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmıştır (Deniz, 2012:170). Mahan'ın 'Orta Doğu' kavramı

yoğun bir ilgi görmüş, daha sonra *The Times*, makaleyi ikinci kez yeniden yayınlanmıştır. Bu kavram daha sonra yine stratejik nitelikli olarak I. Dünya Savaşı esnasında Orta Doğu Kumandanlığı (Middle East Command) şeklinde kullanılmış ve bu çerçevede yaygınlık kazanmıştır (Davutoğlu, 2012:130).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz askerinin kendi askerî konumlarını anlatmak için Orta Doğu kavramını kullanmaya başlamalarıyla kelime yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemden sonra, İngilizlerin bölge üzerindeki egemenliklerini tanımlamak için Avrupa'dan Asya'nın doğusuna kadar olan uzaklıkları belirli bölümlere ayırmak suretiyle bölgesel olarak tanımlama ihtiyacı doğmuştur. Bu bölümlenmede Avrupa esas olmak üzere, doğuya doğru bazı uzaklıklar esas alınmış ve -daha önceden ifade ettiğimiz gibi- Yakın Doğu, Orta Doğu, Uzak Doğu kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. Orta Doğu'nun tanımlanması sadece bir bölgenin coğrafik olarak sınırlarının belirlenmesi sorunu değildir, güç mücadelelerinin kültürel özellikler araçsallaştırarak biçimlendirildiği, üstelik dünyanın neresinden baktığınıza göre değişen kaygan bir zeminde üstün olma sorunudur (Deniz, 2012:170).

Orta Doğu teriminin anlamı ve mahiyeti siyasi olmaktan da öte kültürel bir mahiyet almış ve sonra Orta Doğu, sıkça dile getirilen *kültürlerarası çatışmaların* merkezine oturtulmuş olmaktadır (Öztürk, 253-254). Bu niteliğiyle Orta Doğu sadece coğrafi olarak değil siyasi olarak da genişliği bulunan, pek çok bilinmezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, petrolün ve zenginliğin aynı zamanda gözyaşının merkezi olan, üzerine çok şey söylenen ama pek az bilinen bir coğrafya hâline gelmiştir (Tekkaya, 2007:1).

Orta Doğu'nun Coğrafi Sınırları

Orta Doğu kavramı literatürde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Benzer şekilde coğrafi olarak Orta Doğu'nun sınırları ile ilgili yapılan değerlendirmelerde farklılık arz etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Yunanistan, Bulgaristan, Levant (Doğu Akdeniz kıyıları: Lübnan ve Suriye) ve Mısır Yakın Doğu kavramıyla ifade edilirken savaştan sonra Mezopotamya, Arap Yarımadası, İran ve bazen Afganistan'ı da kapsayacak şekilde kullanılan Orta Doğu, Yakın Doğu'nun yerini aldı. Ne var ki Yunanistan ve Bulgaristan bu çerçeveden çıkarılarak Avrupa'ya dahil edildiğinden daha doğrusu Osmanlı devleti çökertilip İslam'ın buralardaki etkisi ortadan kaldırılmış olduğundan Balkanlardaki bu ülkeler Orta Doğu içerisinde düşünülmemiştir (Dursun, 1995:15-16).

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Orta Doğu kavramının kullanımı giderek artmış olmakla beraber bu kavramın çerçevesi kesin şekilde çizilmiş

değildir. Kültürel kaygılar öne çıkarılarak en geniş anlamda kullanıldığında Fas'tan Endenozya'ya kadar uzanan ve İslam kültürünün hâkim olduğu bölge Orta Doğu kavramıyla ifade edilmektedir (Dursun,1995:16).

1946'da Washington'da kurulan Orta Doğu Araştırmalar Merkezi kavramın içeriğini daha da genişleterek bütün Doğu Arap ülkeleriyle birlikte Pakistan, Orta Asya ve Kuzey Afrika'daki Arap ülkelerini de buna dahil edilmiştir. Adı geçen tarihten sonra ABD Dışişleri Bakanlığı bütün bu coğrafya için Orta Doğu tabirini kullanmıştır. Arap-Filistin topraklarında 1948'de İsrail'in kuruluşundan sonra Batılı bazı yazarlar ve siyaset bilimciler bu ülkeyi Orta Doğu coğrafyasına dahil etmek için bu yönde çalışmalar yapmışlardır.

Günümüzde Orta Doğu tabiri Fas'tan İran'a kadar uzanan ve takriben uzunluğu 3400 km'yi bulan coğrafi bir alan için kullanılmaktadır. Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarına ait coğrafi bölgeleri içermektedir. Bunun yanı sıra dil, din, siyaset ve tarih dikkate alındığı zaman Afganistan, Pakistan ile Orta Asya'da bulunan Türki cumhuriyetler de Orta Doğu sınırlarına dahil edilmektedir.

1989'da Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, Orta Doğu sınırları için Libya'nın batısından İran'ın doğusuna; kuzeyde Suriye'den güneyde Yemen'e kadar olan bölgeyi tanımlamıştır.

Özetle Orta Doğu'nun coğrafi sınırları için en genel ve dar anlamda iki tür tanımlama yapılmaktadır: En genel anlamda yapılan Orta Doğu tanımı; Batı'da Fas, Doğu'da Pakistan'a kadar, Kuzey'de ise Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye'yi, Güney'de ise Yemen'e kadar uzanan hattı içine alır. Dar anlamda yapılan Orta Doğu tanımı ise Doğu'da Mısır'dan başlayıp, Afganistan'a Kuzey'de Türkiye'ye Güney'de ise Yemen'e kadar uzanan bölgeyi içermektedir. Geniş anlamda yaklaşık 22 devletin olduğu oldukça büyük bir coğrafya kastedilirken, dar anlamda Orta Doğu tanımının içine 13 devlet (Filistin'i de bir devlet olarak kabul edersek 14 devlet) girmektedir. Bu iki tanımın dışında Arap Orta Doğu'su olarak adlandırılan daha dar kapsamlı ve etnik temelli bir başka Orta Doğu tanımının olduğunu da eklemek gerekir (Özlük, 2007:145).

Bölgenin coğrafi sınırları konusunda mutabık olunamamasının nedeni, kültürel özellikleriyle yakından ilgilidir. Orta Doğu konusunda çalışan araştırmacıların bakış açıları, etnik kökenleri, ideolojileri ve milliyetlerinden beslenen çok çeşitli ve farklı Orta Doğu'nun coğrafi sınırları için tanımlar mevcuttur (Deniz, 2012:169).

Orta Doğu'nun Önemi

Orta Doğu'yu dünyanın diğer bölgelerine oranla farklı kılan birçok unsur bulunmaktadır. Örneğin tarihin başladığı, medeniyetin ve üç semavi dinin doğduğu coğrafyanın Orta Doğu olduğu sıklıkla vurgulanır. Orta Doğu aynı zamanda başta petrol ve doğalgaz olmak üzere sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları bakımından da ayrı bir ilgi konusudur. Ancak bu bölge özellikle XX. yüzyılın başından itibaren tarihi, ekonomik cazibesi ya da kültürel özellikleri bakımından değil bünyesinde barındırdığı sorunlar açısından gündemde kalmıştır (Özlük, 2007:142). Bölgenin dünya politikası açısından önemli olmasının belli başlı birkaç nedeni vardır. Şöyle ki:

Birincisi: Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın bu topraklar üzerinde doğması bu üç büyük dinin mensupları açısından bölgenin sahiplenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu niteliğiyle Orta Doğu sadece kültürel bir başlangıç yeri değil, aynı zamanda Doğu ve Batı arasında kültürel değerlerin, medeniyetlerin, inançların taşındığı bir bölge olmuştur. Kudüs hem Müslümanlar hem Hristiyanlar hem de Yahudiler için kutsal mekânlardan birisidir. Hristiyanlar Kudüs'te hac yapmaktadır, Yahudilerin meşhur ağlama duvarı Kudüs'tedir, Müslümanların da ilk kiblesi Kudüs'tür. Bu nedenle Orta Doğu her üç dinin mensupları için müstesna bir bölgedir. Özellikle Kudüs gibi üç din tarafından kutsal kabul edilen bir yerin Orta Doğu'da olması bölgeye ayrı bir mistik boyut katmaktadır. Bundan dolayı özellikle Kudüs bölgesi sırf dinsel amaçlardan kaynaklanan mücadeleye sahne olmuştur. Bu durumun en önemli örnekleri, Arap-İsrail Savaşları ve bölgedeki diğer mezhep kavgalarıdır. Bu çatışmalar, bölgeye istikrarın gelmesini önlemekte ve Batılı ülkeler açısından müdahale etmeyi olanaklı kılan durumlar yaratmaktadır (Deniz, 2012:171).

İkincisi: Orta Doğu; Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki bütün ticari ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir. Buradan geçen kara ve deniz yollarının stratejik önemi dünyanın hiçbir yeriyle kıyaslanamayacak önemdedir (Sakin-Deveci, 2011:282).

Dünyanın en önemli su yolları olan İstanbul ve Çanakkale boğazları, Süveyş kanalı, Kızıldeniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Orta Doğu'dadır. Bunların ne kadar önemli taşımacılık ve ulaşım merkezleri olduğu, 1956 ve 1967-1970'te Süveyş kanalının, 1980'den sonra da Basra körfezinin kapanmaları ya da kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmalarıyla açık bir biçimde ortaya çıkmıştır (Deniz, 2012:172).

Orta Doğu stratejik açıdan önemlidir. Zira Orta Doğu üç kıtanın, Asya, Avrupa ve Afrika'nın düğüm noktasındadır., devletler arası bir köprü niteliğindedir. Kadim dünyanın merkezi olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki:

Üç kıtayı hem karadan hem de denizden birbirine bağlamaktadır. Kuzeyinde bulunan Anadolu ile Avrupa'ya ve doğuya dönerek Kafkaslar üzerinden Mâverâ-yı Kafkas'a, İran üzerinden Asya'nın derinliklerine, Batı'ya yönelerek Mısır, bütün Afrika ve Batı'ya bağlanır. Tarihin en eski ve en işlek ticarete elverişli denizleri Orta Doğu'yu çevrelemektedir. Doğu Akdeniz kıyılarından başlayan deniz yolculuğu, Orta Doğu'dan kalkan gemileri, İstanbul'a, Karadeniz ve bütün kıyılarına, Yunanistan, İtalya ve öteki Avrupa ülkelerine ulaştırmaktadır. Akdeniz'den Mısır'a gelen ticaret malı, kısa bir kara yolculuğundan sonra Kızıldeniz yoluyla Hint Denizi'ne ulaştırılıyordu. Süveyş Kanalı açıldıktan sonra (1869) bu yolculuk daha da rahat bir hâl aldı. Gene Doğu Akdeniz'den doğuya yapılacak fazla uzun olmayan bir kara yolculuğu ile Halep-Bağdat üzerinden Basra'ya ulaşmak mümkündü. Görüldüğü gibi Orta Doğu'nun etki alanı geniştir. Buna bağlı olarak önemi de zannedildiğinden daha büyüktür. Orta Doğu aynı zamanda çok önemli su kaynaklarını da sinesinde barındırmaktadır. Tarihin şahit olduğu en büyük medeniyetler bu nehir havzalarında kurulmuştur ki, bunlar Fırat ve Dicle ile Nil nehirleridir. Bu nehirlere komşu coğrafyalar önemli medeniyetlere ev sahipliği yaptıkları gibi, bölgenin en önemli iç su yolları olmuşlardır (Öztürk, 2003:254).

Orta Doğu bu coğrafi yapısı ve imkânları ile son derecede stratejik bir mevkidedir. Bütün bu tarihî-coğrafi imkânlarına geçtiğimiz yüzyılda sanayinin her alanında kullanılan ve daha uzun süre kullanılacağı kesin olan petrol kaynaklarına sahip olması, Orta Doğu'nun daha uzun süre dünyanın merkezi olacağını göstermektedir (Öztürk, 2003:257).

Üçüncüsü: Orta Doğu'yu gündemde tutan önemli meselelerden birisi petroldür. Dünyanın enerji ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Özellikle sanayileşmiş ülkeler, petrol bakımından büyük ölçüde dışarıya, özellikle Orta Doğu'ya bağımlıdırlar. Yapılan hesaplamalara göre, dünya petrol rezervlerinin 3/4'ü Orta Doğu'dadır. Doğalgazın ise %36,1'i Orta Doğu'da bulunmaktadır. Batı Avrupa'da tüketilen petrolün % 75'i, Japonya'da tüketilenin de % 90'ı Orta Doğu'dan gelmektedir. Orta Doğu'nun önemi sadece sahip olduğu petrol kaynakları değildir. Sıkça vurgulandığı gibi merkezî bir coğrafyada bulunmasından dolayı aynı zamanda dünya enerji yollarının da kavşağındadır (Öztürk, 2003:257).

Yukarıdaki rakamlar göstermektedir ki, dünyanın petrol rezervleri bakımından en zengin bölgesi Orta Doğu'dur ve doğal olarak sanayisi gelişmiş ülkeler bu bölgeye ilgi duymaktadır. Bu nedenle küreselleşen dünyada, petrol üretim merkezlerinin politik çatışmaların ve savaşların ortasında yer alması beklenen bir sonuçtur. Batı'nın Orta Doğu'ya yaptığı müdahaleler ve işgaller, demokrasiyi yerleştirmek gerekçesiyle meşrulaştırılmak istenmektedir. Ancak bu söylemler Orta Doğu'nun işgal edilmesinin ana nedeninin petrol olduğu gerçeğini gizlemeye yetmemektedir (Deniz,2012:171). Orta Doğu'nun dünya kapitalist sisteminin rekabet alanı olması konusunda Noam Chomsky şunları söylemektedir (Chomsky, 325:2003):

“Uzun süredir körfez bölgesinin dünyadaki başlıca enerji kaynaklarına sahip olduğu anlaşılmıştı. Bu karşılaştırmaz bir stratejik kaynaktır ve büyük bir zenginlik kaynağıdır. Kim bu bölgeyi kontrol ederse yalnızca muazzam bir zenginliğe erişmekle kalmaz, fakat aynı zamanda dünya işlerinde çok güçlü bir etkiye sahip olur.”

Orta Doğu, Batı'nın enerji ihtiyacını karşılamasının yanında, petrolden elde edilen karın büyük bir bölümünün Batıya akması nedeniyle dünyanın görmezden gelemeyeceği bir bölge hâlini almıştır. Bölge sanayileşme ve gelişmişlik düzeyi bakımından merkezde yer almamasına rağmen, petrol bakımından merkezde yer almaktadır. Bu durum hem petrole bağımlılığı devam eden hem de dünya petrol piyasasını elinde tutan ülkeler açısından yadsınmayacak bir zenginlik demektir (Deniz, 2012:171).

Dolayısıyla Orta Doğu, sahip olduğu olağanüstü petrol zenginliği nedeniyle ABD, Avrupa ve Japonya gibi sanayileşmiş ülkeler için özel bir yere sahiptir ve bundan sonra da sahip olmaya devam edecektir.

Tüm bu özelliklerinden dolayı Orta Doğu, dünyanın egemen güçlerinin tarihsel süreç içinde hâkimiyet kurmak istediği, bunun için dini, etnik ve mezhepsel farklılıkları kışkırtma yöntemini seçtikleri, sınırları kesin olarak belli olmayan bir bölgeyi ifade etmektedir.

Sonuç

Orta Doğu dünya coğrafyasının en önemli bölgelerinden biridir. Üç semavi dinin doğduğu coğrafyadır. Dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz kaynakları buradadır. Ticari ve askerî açıdan son derece önem arz eden su yolları bu coğrafyadadır. Bu nedenle de uluslararası birtakım güçler Orta Doğu üzerinde hâkimiyet kurma çabası içerisine girmişlerdir. Orta Doğu'daki savaşların ve işgallerin en temel nedeni budur. Orta Doğu'ya şekil veren İslam medeniyetini ötekileştirme, sorunun kaynağı hâline getirme,

parçalara ayırma, farklı uluslar inşa etme, bölgenin demografik yapısını değiştirme yönünde son yüzyılda bu yönde çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar hâlâ yapılmaya devam etmektedir.

Orta Doğu için yapay coğrafi sınırlar çizilmiş ve sınırlar emperyal birtakım güçlerin ihtiyaçları ve arzuları istikametinde sürekli olarak değişikliğe uğramıştır. Batı'nın bu yöndeki çabaları bir ölçüde başarılı da olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Avrupa'yı merkeze alarak siyasi ve coğrafi literatüre giren Doğu/Orta Doğu gibi terimler bölge devletleri tarafından da benimsenir ve kullanılır hâle gelmiştir. Bölgeye bir de terör kavramı iliştilerilerek yüzyıllarca barış içerisinde yaşayan farklı etnik, dinî ve mezhebi akımlar kışkırtılarak savaşlara ve işgallere sebebiyet verilmiştir.

Kaynakça

- ARI, Tayyar, (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- AYTEN, Adem, (2003). *Orta Doğu Jeopolitiği*, Avrasya Dosyası, -Kış, Sayı:5.
- CHOMSKY, Noam, (2003). *Amerika Müdahaleciliği*, Çev. Doğan Taylan-Baş Zeren, İstanbul: Toplum Yayınları.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, (2002) *Stratejik Derinlik*, İstanbul:Küre Yayınları.
- DENİZ Şadiye, (2012).Orta Doğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Orta Doğu Projesi Üzerine Bir Analiz, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 20, Kış:.
- DİCLE, Tekkaya, (2007) *Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye'nin Konumu*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara,
- DURSUN, Davut, (1995). *Orta Doğu Neresi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- KASIMKÜÇÜKALP, Kasım, (2003). *Edward W. Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefi Arka planı*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Cilt: 12, Sayı:1.
- KAYA, Burcu Erdem, (2009). "Orta Doğu'da "Küçük" Ama "Önemli" Olabilmek: "Katar" Örneği", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 1
- LAÇİNER Sedat, (2007) Orta Doğu Diye Bir Yer Var mı?, *Uluslararası Hukuk-Politika*, 3 (10), (153-155).
- MERİÇ Övünç, (2011). "Slumdog Millionaire Batı Doğu İmgisini Yeniden Üretiyor", *Erciyes İletişim Dergisi "Akademia"*, Cilt (Volume): 2, Sayı (Number): 1, (106-116).
- SAID, Edward W., (2001). *Şarkiyatçılık*, (çev. Berna Ünler), Metis Yayınları, İstanbul-.
- ÖZLÜK, Erdem, (2007) "Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 1, s.146.
- ÖZTÜRK, Mustafa, (2010). "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Orta Doğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue*,.
- ÖZTÜRK Mustafa, (2003). Orta Doğu (Kavram-Jeopolitik ve Sosyo- Ekonomik Durum), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C.1 sayı 1, Elazığ, s.254.
- SAKİN, Serdar - DEVECİ, Can, (2011). Orta Doğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme, *History Studies ABD ve Büyük Orta Doğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue*.